

GÉCZI JÁNOS

Megjegyzések a szegedi rózsákról

EGY BAKA ISTVÁN MOTÍVUMHOZ

Az újszegedi parkban, a templom mögött bozótos kezdődik (hetvenes évek vége!) s tart a liget közepébe beült sörkertig. A sűrű és elmúlás szagú vegetációban, tenyeres bodzák, telenként láthatóvá váló, fekete, fürtös fagyalok közén szökőkút mozaikkövekkel kirakott betonmedencéje állt, mindig üresen. Kicsi tisztás, arányos fák, gatzól felvert ösvény. Innen már regény, innen már dulakodás. Romkertnek kinevezett helyzet.

Azt a magába forduló, önmagával elfoglalt ligetes teret tavasszal érdemesnek látszott megkeresni; pl. a vizsgára készülők, félmeztelen egyetemista lányok és a farktollait próbálgató pávakakasok miatt. A pávák, mint akiknek saját pokluk van, elviselhetetlen hangon rikoltoztak, de a meglepett, a vizsgákon egyébként kevésbé félszeg bölcsészlányok is. A ligeti majálistól, május elsejétől kezdve a platánok lombjába költözött fényképezőgépes kölykök, tűnődő párok, alkalmi szatírok is előfordultak arrafelé, s mindez tartott június végéig, amikor egycsapásra eltűntek a lányok, s utánuk a hódolók is lassan belevesztek a park csendjébe.

Ebben a helyzetben rózsának is illik lenni. Valóban ott nő terjedelmes bokorként a szép, csipkés szélű levelekkel borított gallyak végén sok-sok apró, fürtökben álló virágokkal. Sárga rózsá, öt szirmos. Picit poloskára emlékeztetően, de azért illatozva.

A félig fészlő bimbók, amelyekből kivillog az izzó kén (a fülük hegyén kirottozott csészelevelek csúcsukkal még összekapcsolódnak), mindig elárultak valamit: hajbatűzötten, rövidke szárral csokorba szedve, az albérletben, a gomblukban hervadva vagy szétszórtan, de mégsem hervadóan a harmattól lucskos reggeli fűvön: mindig ugyanarról a dolgról beszéltek. Ez a kis rózsató annyi fészlő bimbót termelt, hogy arra a nagy, folyóparti rózsakert sem lett volna képes, annyi volt a sóhaja, amennyi a Tisza vize, s annyi a káromkodása, mint az ég szemérmetlen angyala.

✱

Van ez a rózsá, ami (mint ama Rózsakert söröző a park zöld szívének közepében) beült a szövegbe, próbálgatja magát, lassan nődöggel, belekotor a hamus szavak dobozába, hajtásával egy-egy mondat mögé búvik és kifecsegi a mögötte lapuló, egymás testét tapasztaló fiatalokat. A lány, mint akkor még minden lány, szőke.

✱

Az alsóvárosi templom előtt, a tért átszelő járda két oldalán rosszul metszett rózsák. Tearózsák, nagy virágok gyér lombozatban. Mintha az esti szürkületben látni is lehetne vérsötét virágfejeiket. Az illatuk azonban biztos. Az egybefolyt, határozott volt és meghatározta a sötétedés gyors folyamatát. A helyi, gacsos lábú mitológia ott szeretett volt üldöggélni, s ott jegyezte fel apró blokklapokra, mikor jött, már aki jött, s mikor ment, már akinek el volt szokása menni.

✱

Fejfájdító szag, holott illat. Olajrózsáé, Bulgáriából. Tirnovoból, a Sipka szoroson át két óra járásnyira a rózsamezők. A rózsáültetvény: az mező?

Ujjnyi fatok. Faragott és festett. A tisztfeleségek kedvelik az ilyesmit; piros vonalvirág, zöld vonallevél. A félszeg fiúkat is kedvelik a tisztfeleségek. És ezek a feleségek tapasztalatlanok, elvégre azért szeretik a félszességüket határozottságukkal leplező koravén, pattanásos képű ifjakat.

Csavaros kupak. Csavaros kupakkal lezárható koporsó, benne, fiolában, egy köbcenti illóolaj. Kinek jutott az eszébe, hogy abban ondót kellene visszaküldeni? Szegedről Bulgáriába.

Jó érzés, ha forró, rózsáillatú kéz emeli meg az ember tökét.

*

A pártbizottság előtt véres, holland tulipánok nevelkednek. Mindazokat, főszerkesztőváltáskor, ki lehet rugdosni. Nagy kígyófejűkkel halálra ijesztik az éjszakai embert.

Vagy azok függőóonok? A sötét, a sötét ugyan függőleges marad e *olyankor*?

Forradalmi helyszíneken nem maradnak meg a rózsák. A kitekert nyakú liba előtt sem: oda a színészek járnak vizelni, árvácskákat színesíteni.

Valaki Jánosnak mondta, de csupán azért, hogy fájdítsa azt a büdösnagy fekete szívű kultúrfelügyelőt: az ifjak, a gazdátlanok a rózsásokba járnak; attól telve karomnyomokkal az arcuk, csíkos a mellkasuk, tüskékkel tele a térdük.

És nekik, huszonéves *véneknek*, együtt sincs tizedannyi sebük, számoljon csak az elvtárs utána.

Akkor ősszel csupán a templomok előtt s az újszegedi utcákon, no és a magánkertekben maradhattak meg a rózsák.

*

Az első rózsát, amelyről tudunk, amelyet valamennyire ismer(he)tünk, valamikor időszámításunk előtt 1900 és 1700 között festették. A virágot, igaz, csupán képmás formájában, egy fal őrizte meg a knószoszi palota királyi utját szegélyező egyik freskón, azt a rajzot, amely éppen számunkra most érdekes. A sors fintora, hogy hiába nézi mindenki ezt a festett kőfalról, térdmagas emelvényről lecsüngő cserjét, nem azt látja, hanem a freskó elhíresült névadóját, egy kék madarat.

A Kék madaras freskó a Freskók házának nevezett épület talán legszerényebb alkotása, habár annyira mégsem, hogy ha valaki manapság az elérhető és elérhetetlen vágyakról szólni akar, ne ejtene szót erről a képről is (a *kék madár* kifejezés századelőnk lélekdús ábrándozásaiban volt jó helyen, abban a korban, amikor a freskót Sir Arthur Evans munkatársaival egyetemben föltárta). A madár és a rózsza együttszerepeltetése a legkorábbi európai rózsáábrázoláson nem feltétlenül véletlen; mégha anno nem is volt az annyira nyilvánvaló, mint ma – elvégre majd a kereszténység is hozzájuk ragasztja a maga sokféle értelmezéseit. A galambban és rózsában egyként kimutatható egy vagy több ambivalencia, amelyek nyilvánvalóan az ember, s nem pedig a galamb illetve a rózsza tulajdonságai.

A falkép karcsú, felröppenni kész madara formára valamely galambfaj egyedének látszik, mégha csőrét valami más madár csőrévé is restaurálták.

Nem sok maradt belőle. Csupán két, picit megemelt, de még a testhez simuló sárgás és kékes színű szárny, a szárnyhegyek alól hosszán kinyúló faroktollazat. A madár dekoratív növényzet közepében ül, talán gallyon, lehet, kődarabon, de az is lehet,

a restaurálás erre nem terjedt ki, hogy a kőfal kiszögellésén. Ha kőfal ábrája lenne az eredeti képen, az magyarázatul szolgálna arra is, hogy azok az átellenes levelekkel rakott ágak miért törnek oly szabályosan fölfelé, s a kép bal felső sarkában a cserje, amely a mi rózsánk, gallyai súlya alatt miért hajlik először le, hogy finom ív után fölfelé, a magasba emelkedjen, ahol a fény erősebb.

A szemlélőnek háttal ülő madár jobb oldalán három, bal oldalán pedig kettő gally, levele alapján olajág is lehetne, de a levélállás ezt nem indokolja. S nem is az! Minden hajtás végén (az eredeti freskódarabon is láthatóan) elmosódott fürt áll, merev, sajátos formával: a fürt egymásra szabályosan következő virágemeletekből, örvökből szedődik egybe, ahogyan az ajakos virágok közé tartozó zsályákra jellemző. A zsályafajok valamelyike van a freskón, magas illóolajtartalmuk, tömeges előfordulásuk miatt régen ismeri és használja némelyikét a mediterrán ember.

E növény pontosabb meghatározása lehetetlen. Leginkább, mert ha nem is véletlenül lett kiválasztva, hogy freskórészlet legyen belőle, azért kecses levélalakjával, szabályos állásával térkitöltő dekoráció is, így aztán könnyen válhatott stilizáció áldozatává, ezzel mintegy fajjellegzetességeit is elvesztve. A korai ábrázolásokon mindenhol szerephez jut, láthatjuk, az ismétlésnek e szabályos ritmust adó változata. De a meghatározás bizonytalanságait tovább növelték a restaurálás kiegészítései. A mester elképzelése a kép egészére vonatkozott, amely aztán meg is változtathatta a részletek sajátosságait – s most az elkészült képből úgy kellene visszabontani az eredeti részeket, hogy a törmelékek, ha akadnak, mást is mondhassanak, netán éppen azt, amit eredeti kinézetükben jelentettek volna.

Mintha az eredeti faldarabokon nem lennének oly szabályozottak a levelek, mint a kiegészítéseken. Vagy mégis?

A kép akkor hullt darabjaira, borult a fallal együtt a királyi út lapos köveire, amikor a minózi palota elpusztult: időszámításunk előtt 1450-ben, a Santorini vulkánjának kitörésekor s az azt követő tengerengésben. Meglehet, éppen ez a katasztrófa tette lehetővé, hogy a porlékony falból – a maga paszteles földfestékszíneivel együtt – háromezer-négyszáz évvel később még találjanak valamit. Így történhetett, hogy A. Evans elképzelése szerint, alaposan kiegészülve és háttérszínekkel felerősítve visszakérültek a falakra a freskók, s angol régészünk feltárta a minózi kultúra egyik legszebb palotáját, s ezzel megismerhetővé tette az európai civilizáció kezdeti formáját.

Nem különös, hogy azon csodálatra érdemes tények, amelyek valóságosan (vagy csupán képzeletben) körbeállják ezt a kék madarat, természetes módon elvonták a figyelmet a törpe rózsabokorról. Mindez nem kizárólag a krétai kultúra, a koragörög civilizáció eredménye, a paloták, az ötvenezer lélekszámú város, vagy annak éppen az első európai trónja, hajói, szobrai, hanem a görög mondavilágéi is, a labirintusban kóborló Thészeusszal, a fonalgombolyagot átadó Ariadnéval, s a királylány féltestvérével, az elárult minotaurusszal egyetemben. Ráadásul ezt a furcsa tollazatszínű madarat (miként a lilomos herceget, a párizsi nőnek nevezett, fitos orrú szépséget, a kék delfineket és a többi freskót) nem csupán a saját kora határozza meg s alakítja át az eredetitől eltérővé, kissé mássá, mint amilyen, hanem az az idő is, amely mindenestől magába fogadta az úgynevezett európai kultúrát.

Sir Arthur a következők szerint írta le freskórészletünket: „Balra, az ókori művészetben először megjelenik egy vadrózsabokor, a részben mélyvörös és a részben fehér háttér előtt, s e növény hajtásai egy terméskőívről tekeregnek alá. A virágok aranyrózsaszínűek, a közepük narancs, mélyvörös pettyekkel. A művész öt helyett hat szí-

rommal ábrázolta azokat s a levélkéek számát hármass csoportokká csökkentette, amint az az epernél látható.”

Az öt faldarab, amelyen a knószoszi rózsák találhatók, két csoportot képez. Felül négy darab tartozik egymáshoz, ott a legnagyobb freskódarabból indulnak azok a hajtások, amelyeken három kinyílt virág függeszkezik. E rózsacsoportnak nincs kapcsolata a freskó bal sarkát kitöltő, repedésekkel megosztott de összefüggő maradvánnyal, amelyen két, egymás mellett elhelyezkedő, nyíló rózsák van, számos, három levélkéből összeszedett, összetett levél között. Az itteni virágok felett azonban egy szabályos rózsalevél három levélkéje is látható, összetéveszthetetlenül. Talán két egyed virít virágaival ezen a freskón, az épebb a freskó festett falának tövében, a másik pedig fent, egy kőrepedésből előtörtén, vagy csupán egy növény részei, csak éppen nem maradt meg vagy nem is volt látható, amint a részletek közötti összefüggés a hosszan futó növényeknél nem is mindig követhető. Teljes mértékben restaurálatlan virág csupán az alsó, legnagyobb darabon ékeskedik.

A sok új, eperszerűnek leírt levél mindkét csoport kinézetét meghatározza. Hogy éppen eperhez lettek hasonlítva a freskó levelei, abba talán belejátszhat az, hogy az eper közeli rokona a rózsáknak, a rózsafélékhez tartozik. De ha megnézzük a korabeli ábrázolásokat, azokon a helyeken, ahol nincs virágmotívum, a leveleket borostyánlevélként is meghatározhatjuk. A borostyánlevelek mintázatát az ókortól kezdve dekoratív felületek kialakítására használták. Miközben az is igaz, hogy egészen a középkor utolsó harmadáig nem fedezték fel a rózsák valódi levélformáját, s a növény öt esetleg hét levélkéből összetett levelét a végletekig stilizálták. Minden esetre éppen ez a stilizálás jelzi azt, hogy a rózsák az antikvitás kezdetén már legalább kettő vagy több okkal kedvelték: egyszer, mert a sok vadon élő növény közül bármi indokkal (s ezek a rózsatermészetből következően vagy az illatban vagy pedig a feltűnő szíromlevelekben lennének megtalálhatók) kiválasztották, másszor pedig, mert hogy fontos, kiválasztott növényé vált, a másolatával, a reá való utalással is díszítésre nyílik mód.

A növényrajz rekonstrukciójában résztvevőknek azonban nem tűnt fel, de mi sem találunk semmi olyan előzményt, amely miatt szabálytalanságot követtek volna el, amikor a rózsahajtások végére olyan félig nyílt virágot illesztettek, amelyek nem valók oda. Merthogy azok (és én megvizsgáltam eredetiben is a Kék madaras freskót) a gránátalma kifésülés előtti bimbóit utánozzák.

A mindenféle esetlegesség ellenére Evans angliai botanikus munkatársa, C. C. Hugs e rózsában felismerni vélte az Abesszíniában, Kisázsiaiban és Egyiptomban elterjedt rózsák fajt, a *Rosa sanctát*.

A szerencsés növényhatározás ellenére mégis meg kell hogy állapítsuk, ez az első európai rózsák mégsem ennyire egyértelmű növény, mégsem ilyen egy jelentéss virág, amint azt Hurst mondja.

*

A rózsák lombhullatóak vagy örökzöldek, tüskés száruk kúszik vagy feláll. A cserjék levelei minden esetben páratlanul szárnyaltan összetettek, a levélalapnál párhásak. Kivételt képez a *Rosa persica*, amely levelei a levélcsúcsok egyetlen tüskeszerű képletével magányosan ülnek a száron.

A rózsák virága általában feltűnő, alakja, mérete, színe, illata miatt. A virág magányos vagy többed magával ernyőt illetve fürtöt alkot. E fajok virága pentametrikus, virágtakarója kettős: csészeleveleinek és szíromleveleinek száma 5, illetve annak többszöröse. A virág porzóinak illetve termőinek száma határozatlan. A termése színes, ál-

talában húsos falú, korszó alakú szerv foglalja magába az aszmagokat. A rózsza nemzetiség ilyen termését csipkebogyónak is hívják.

A botanikusok máig nem tudták eldönteni a rózsafélék alcsaládján belül, a szigorú értelemben vett rózsákhoz (a rózsák tribuszához) hány rózsafaj tartozik. Abban meg egyeztek, hogy számuk kettőszáznál nem lehet több, száznál pedig nem lehet kevesebb. Persze, ha a faj fogalmát átértelmeznénk, amint erre számos kísérlet történt, a fajok száma igencsak megnövekedne.

A rózsák az északi mérsékelt éghajlati öv mindhárom nagy életközösségében, a füves pusztákon, a lombdombokban és a fenyőerdőkben előfordulnak, egyesek, még a ritkán is, az északi félgömb trópusi magashegységeiben ugyancsak alkalmas életkörülményeket találnak maguknak.

Jellemzőjük a nagy mértékű változatosság és a kereszteződésre való hajlam: éppen ez adott arra lehetőséget, hogy változatos körülmények között változatos emberi igényeket is ki tudott úgy elégíteni, hogy közben a lényege, a rózsaság attribútumai nem változtak meg.

A korai európai kultúrrózsák három vad fajjal mutatnak rokonságot.

*

Japán rózsák közé heverni ősszel (a Fűvészkert hátsó traktusában, a felmondókert mellett – s éppen egy biol-kémes lánnyal –) annyi, mint gyorsan levet eresztetni.

*

A József Attila sugárút és a Retek utca sarkán, az ABC és a presszó előtt rózsagyás monumentuma. A blokkházak megépülése után, a beköltözésekkel egyidőben a környezetszennyezést elviselő dísznövényeket ültettek az utak mellé. De hetek alatt kipusztult valamennyi, nem bírták a taposást. Marhacsapások szeltek ketté a füvezett területeket, a buszmegállókhöz egyenes ösvények szaladtak, át a madárbirsek telepén, ükörke loncokon, sövényrózsákon.

Néhány rumszagú, kevertillatú rózsató maradt életben a szúrós cserjék takarásában, sárga virágúak, amelyeket azért lehetett szeretni, mert bimbóban, a szíromcimpákon ott volt a pinatűz, s a pirosas szegély csak akkorra tűnt el, amikor felfeslett a virágfej.

A hűgyszag sosem érződött rajtuk. Holott éjszakánként vizeletben zuhanyozott mindahány.

*

A szigeten (dehogyan sziget az, csak homokos lapos, tavasszal és ősszel elárasztott ligeterdő, és mindig merő szemét, bádoglavór és emberi hulla) ebrózsza nő, közönséges, de hát nőkben is szükség van a közönségesekre. Olyan tudnak, amit más senki, kihúzott szemfogaik helyén keletkezett résből spricceset köpni, tele szájjal nevetni, tisztánézve órákat álldogálni, keringő dongókat túrni, hirdetni, lesz idő holnap is.